

dr. sc. Marijana Horvat

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb

Povijesnojezično nazivlje i zastarjelice

Okrugli stol *Terminološki izazovi u 21. stoljeću*

HAZU, 29. listopada 2020.

*Ova je prezentacija izrađena u okviru projekata *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje – JENA* (Struna-2017-09-05) i *Retrodigitalizacija i interpretacija hrvatskih gramatika do ilirizma – RETROGRAM* (IP-2018-01-3585), koje financira Hrvatska zaklada za znanost.

- *povijest hrvatskoga jezika*
 - vanjska povijest hrvatskoga*
 - unutarnja povijest hrvatskoga jezika*

- *hrvatski jezik*
 - starohrvatski jezik*

Terminološka načela

➤ domaće riječi imaju prednost pred stranima

– preporučeni nazivi: *odraz jata, ikavski odraz jata, ekavski odraz jata, jekavski odraz jata, ijekavski odraz jata, ikavsko-ekavski odraz jata, jednačenje, prijevaj*

– dopušteni nazivi: *refleks jata, ikavski refleks jata, ekavski refleks jata, jekavski refleks jata, ijekavski refleks jata, ikavsko-ekavski refleks jata, asimilacija, apofonija*

- prošireniji i korisnicima prihvatljiviji naziv ima prednost pred manje proširenim
 - preporučeni naziv: *metateza likvida*
 - dopušteni nazivi: *premetanje likvida* (sveza domaće riječi i internacionalizma) i *premetanje bočnika* (sveza dviju domaćih riječi)

- kraći nazivi imaju prednost pred duljima: preporučeni je naziv *hrvatski vukovci* u odnosu na naziv *škola hrvatskih vukovaca*

➤ prijevoj

definicija: izmjenjivanje samoglasnika u riječima istoga korijena

napomena: Primjerice *plesti – uplitati – plot*. Hrvatski naziv *prijevoj* načinio je Tomo Maretić prema glagolu *previjati* za glasovnu promjenu koja se u poredbenoj gramatici najčešće označuje francuskim nazivom *alternation* ili njemačkim *Ablaut*. Pod tim se nazivom obično razumijevala promjena korijenskoga samoglasnika, ali u novije vrijeme nije rijetko da se pod prijevojem razumijeva neuvjetovana promjena samoglasnika u morfemu, ne samo korijenskom. To je stara samoglasnička alternacija koja je bila živa još u praindoeuropskome razdoblju.

(prema Stjepan Damjanović. 1995. *Staroslavenski glasovi i oblici*. Jadranka Filipović. Zagreb. Str. 49.)

➤ opći jezik

definicija: zajednički književni jezik koji može naddijalektno funkcionirati na narječno neujednačenu prostoru

napomena: Povezuje se uz nastojanje Katoličke Crkve da se aktualizira pitanje jezika na kojemu bi se pristupilo obnavljanju vjerskoga života među Južnim Slavenima i pitanje priručnika iz kojega bi se taj jezik učio. Kad su se na Tridentskome saboru određivale smjernice katoličke obnove te aktualizirao pitanje jezika liturgijskih tekstova, južnoslavenske zemlje, pa onda posebno i hrvatski prostor, pojavljuju se kao poseban problem zbog društvenopolitičkih neprilika te jezične i narječne neujednačenosti. Za Rim jezično jedinstvo na južnoslavenskome prostoru razumijeva osiguravanje komunikacije, odnosno zahtijeva takav tip zajedničkoga književnog jezika (*lingua communis*) koji bi mogao naddijalektno funkcionirati. Kao njegove obvezatne odlike isticane su opća razumljivost i maksimalna proširenost te utemeljenost na najraširenijemu narječju, a taj se jezik zvao *lingua Illyrica* ili *lingua Sclavonica*. Ime jezika – *ilirski* – preuzeto je iz antičke tradicije. Naziv *Iliri* nekoć se odnosio na stara plemena koja su nastavala pokrajine Balkana, a iz imena plemena izveden je bio naziv za rimsku provinciju *Ilirik*, osnovanu u 1. st. prije Krista. U 16. stoljeću uobičajeno su se tako imenovali narodi i njihov jezik na širokome južnoslavenskom prostoru kamo su se upućivali isusovački misionari. Iz pretpostavke da se stanovnici južnoslavenskih prostora međusobno mogu razumjeti, proizlazi ideja o općemu, univerzalnom jeziku (*lingua communis*) koji propagira Katolička Crkva.

To je jezik na kojemu bi se moglo pristupiti obnovi vjerskoga života. Bartol Kašić postavljen je za prvoga učitelja ilirskoga (hrvatskoga) jezika na tada utemeljenoj Akademiji ilirskoga jezika (*Academia linguae Illyricae* 1599.) pri isusovačkome kolegiju u Rimu. Na toj su Akademiji budući misionari, koji su u vrijeme vjerske obnove slani u hrvatske krajeve, trebali naučiti jezik hrvatskoga puka. Usto, Kašić je dobio zadatak da za potrebe nastave napiše priručnik po kojemu bi studenti trebali učiti gramatiku ilirskoga (hrvatskoga) jezika. Kašić je autor prve hrvatske gramatike *Institutionum linguae Illyricae libri duo* (1604.). Što će Kašić pod nazivom *ilirski* razumijevati i u kakvu će suodnosu taj naziv stajati s nazivom *lingua communis* (*jezik opći, jezik općeni*), koji preporučuje Rim u vrijeme katoličke obnove, otkriva se analizom hrvatske građe u gramatičkome opisu. Kašićeva gramatika temelji se na jeziku čakavsko-štokavske književnosti, odnosno najvećim dijelom opisuje jezik jugoistočnoga kompleksa hrvatske književnosti. Čakavski elementi najuočljiviji su u fonologiji, osobito u akcentuaciji, a štokavski u morfologiji.

(prema Radoslav Katičić. 1981. Gramatika Bartola Kašića. *RAD JAZU* 388. 5–129.; Darija Gabrić-Bagarić. 2010. Četiri ishodišta hrvatskoga standardnoga jezika. *Fluminensia* 22/1. Str. 151, 152, 153.)

- Jakov Mikalja, *Gramatika talijanska ukratko ili kratak nauk za naučiti latinski jezik* (1649.)
- Mikalja prihvaćao već postojeće i uporabom ovjerene hrvatske nazive, posebice one u Fausta Vrančića i Bartola Kašića
- Mikalja je preuzimao tuđice (npr. *adverbium*, *conjunctio*), katkad ih je prilagođavao te su nastale posuđenice (npr. *apostrof*), a najčešće je stvarao nove nazive, obično prevođenjem latinskih ili talijanskih.
- stranu jednorječnicu kadšto je zamjenjivao hrvatskim opisnim višerječnim nazivom:
 - način koji kaže* (indikativ)
 - način koji zapovijeda/zapovida* (imperativ)
 - način koji žudi* (optativ)
 - način koji sastavlja* (konjunktiv)
 - način koji ne svršuje* (infinitiv)
- prvi je za *glagol* upotrijebio naziv *riječ* (lat. *verbum* ‘riječ’, ‘glagol’, ‘izraz’, ‘izričaj’; tal. *verbo* ‘riječ’, ‘glagol’), što poslije preuzimaju npr. Toma Babić, Lovro Šitović, Ardelio Della Bella, Ivan Belostenec, Matija Antun Relković, Marijan Lanosović, Joakim Stulli

- pasivni glagoli: *riječi trpljeće* (Jakov Mikalja)
- povratni glagoli: *riječi posobite* (Jakov Mikalja)
- bezlični glagoli: *riječi bez sobstva* (Jakov Mikalja)
- nepravilni glagoli: *riječi bezredne* (Jakov Mikalja)

- lice: *sobstvo* (Jakov Mikalja i Šime Starčević)

- glagol: *vrimenorič* (Šime Starčević, nasljeđuju Josip Đurkovečki (*vremenoreč*) i Ivan Mažuranić (*vrěmenoreč*)), *glagolj* (Vjekoslav Babukić, Adolfo Veber Tkalčević)

- prezent: *vrijeme sadašnje* (Jakov Mikalja)
- imperfekt: *vrijeme neizvršeno* (Jakov Mikalja), *vrimo polak prošasto* (Matija Antun Relković)
- perfekt, aorist: *vrijeme prošasto* (Jakov Mikalja)
- pluskvamperfekt: *vrijeme veće neg prošasto* (Jakov Mikalja), *vrimo cilo prošasto* (Matija Antun Relković)
- futur: *vrijeme koje ima doći* (Jakov Mikalja), *došasto vrimo* (Toma Babić, Lovro Šitović, Matija Antun Relković, Marijan Lanosović)

- imenica: *ime stojeće* (Jakov Mikalja, Tomo Babić, Lovro Šitović)
- pridjev: *ime ganutivo* (Jakov Mikalja, Tomo Babić (s inačicom *ganutljivo*), Lovro Šitović)
- zamjenica: *namisnik imena* (Jakov Mikalja), *zaimenak* (Lovro Šitović), *zaima* (Šime Starčević, Vjekoslav Babukić, Josip Đurkovečki, Antun Mažuranić)
- gramatika: *slovstvo* ili *slovinstvo* (Lovro Šitović), *ričoslovica* (Šime Starčević), *slovnica* (Vjekoslav Babukić), *jezičnica* (Josip Đurkovečki), *pismenstvo* (Josip Voltić, Joakim Stulli)
- rječnik: *slovník* (Jakov Mikalja, Ardelio Della Bella, Ivan Belostenec, Andrija Jambrešić), *ričoslovník* (Josip Voltić), *rječosložje* (Joakim Stulli)

- pretežu višerječni nazivi
- veliku ulogu ima tekst u elementu napomena
- vodilo se računa o terminološkim načelima
- nazivi usklađeni s pravopisnim, fonološkim, morfološkim, tvorbenim, leksičkim i sintaktičkim normama hrvatskoga standardnog jezika

- unošenjem zastarjelica nastojalo se obratiti pozornost na bogato hrvatsko jezikoslovno nazivlje dopreporodnoga i preporodnoga razdoblja i potaknuti daljnja istraživanja

Hvala na pozornosti!